

Jan Keller: *Nejistota a důvěra aneb K čemu je modernitě dobrá tradice*

Praha, Sociologické nakladatelství 2009, 173 s.

Současná společenská nálada euroatlantické společnosti je charakteristická všudypřítomným strachem a nejistotou. Tržní principy pronikly do všech oblastí lidského života. Jedním z důsledků tohoto triumfu „tržismu“ je individualizace rizik a úpadek sociálního státu, obecně veřejného sektoru. Formální veřejné organizace jsou prostoupeny soukromými strukturami a na významu nabývají mezosociální sítě, jež se při pokračující degeneraci nesíťových (formálních) struktur mohou rozložit v čistý klientelismus. Panující nejistota a rozvoj neformálních struktur zvyšují poptávku po důvěře, zejména ze strany střední vrstvy společnosti, která tvoří její pilíř. Ta však není uspokojována, neboť rituály, které byly v archaických a tradičních společnostech nástrojem obnovy důvěry v sociální řád, nedokážou ve své moderní podobě tuto funkci plnit. Pouze posilují existující mocenské nerovnosti, aniž by je legitimizovaly. Úzkost, která je opakem důvěry, narůstá.

Sociologie, alespoň její hlavní proud, namísto toho, aby popisovala podstatu tohoto problému, jen cynicky celou situaci zamlžuje prostřednictvím „módních“ konceptů, kterými jsou *sociální sítě* a *sociální kapitál*. Ba co více, zmiňované koncepty, které vycházejí z teorie racionální volby a které se objevily na scéně ve chvíli vzrůstající nejistoty a potřeby důvěry, jsou samotným nástrojem těchto procesů. Ve „snaze učinit tržní společnost ještě tržnější“ (s. 159) se nás snaží přesvědčit, že každý je sám sobě kapitalistou a sociální struktura je souhrnem osobních vazeb chladně kalkulujících jedinců.

Takto lze zhruba shrnout základní myšlenky knihy Jana Kellera, která vyšla v loňském roce v Sociologickém nakladatelství pod názvem *Nejistota a důvěra aneb K čemu je modernitě dobrá tradice*. Tyto teze mohou

znít pravidelnému čtenáři Kellerových knih povědomě, neboť některé z nich lze nalézt v jeho předešlých publikacích, explicitně zejména v monografii *Teorie modernizace* (Praha: Sociologické nakladatelství 2007). Nicméně to neznamená, že by recenzovaná kniha nepřinášela nové myšlenky. Dřívější teze jsou rozvíjeny a dávány do nečekaných souvislostí, ze kterých vyvěrají poznatky nové. Navíc se jedná o text, který je velmi čtivý a místy takřka napínavý (zejména kapitola druhá a čtvrtá), aniž by byl nutně banální. Koneckonců jazyková střídmost a srozumitelnost byla vždy autorovou předností.

Text knihy je členěn, vyjma úvodu a závěru, do šesti kapitol. V každé z lichých kapitol se Keller kriticky vyrovnává s některým z analytických konceptů. První je věnována sociálním sítím, třetí sociálnímu kapitálu a pátá důvěře. Sudé kapitoly jsou oproti tomu pojaty netradičně jako „exkursy“ do oblasti historie, kriminologie a kulturní (sociální) antropologie, prostřednictvím kterých jsou barvitě ilustrovány myšlenky z částí předcházejících. Na příkladech rodící se moderní státní správy ve Francii 17. století je rozvíjena teze, že klientela je pravzorem sociálních sítí. Případ mafie v kriminologické odbočce znázorňuje exkluzivní charakter sociálního kapitálu. A nástin vybraných teorií rituálu v antropologickém exkursu ukazuje, že hlavní funkcí rituálů v předmoderních společnostech byla obnova důvěry v sociální řád.

Ne všechny postoje a myšlenky v knize lze přijmout zcela bez výhrad. Polemizovat lze zejména s tím, jakým způsobem je uchopen a kriticky reflektován koncept sociální sítě. Za hlavní nevýhodu tohoto konceptu je považována jeho mnohoznačnost až protikladnost významů. A dále skutečnost, že „teorie sítí“, vycházející z teorie racionální volby, nahlíží na jedince jako na racionální a nezávislé jedince, jejichž jednání je čistě instrumentální, čímž se zastírá problematika sociální nerovnosti a mechanismy jejího vytváření. Mezi hlavní před-

stavitelé „teorie sítí“ jsou zde zařazeni Jeremy Boissevain, Mark Granovetter, Ronald S. Burt a Nan Lin.

Navíc se podle Kellera v případě sociální sítě jedná o koncept, který má i výraznou ideologickou funkci. S narůstající nejistotou má představovat symbol opory a stability ve chvíli, kdy se účinnost pojistných mechanismů zabezpečení v podobě formálních struktur snižuje. Není proto údajně náhoda, že sociologie obrací pozornost ke konceptu v 70. letech 20. století, kdy se objevuje poptávka po důvěře. Nicméně, jak upozorňuje Keller, jedná se o tendenci absurdní, neboť je to právě síťový princip šířící se celou společností, který je zdrojem této nejistoty a který rozkládá pevné struktury organizované modernity. Jinými slovy je to „ideologie sítí“, která „rozbíjí existující sociální strukturu a slibuje, že společnost bude transformována v jakousi ‚post‘ společnost, která již nebude trpět žádným z dnešních neduhů“ (s. 20).

S tímto hlediskem je však spojeno několik problémů. Za prvé, předpokladem je zde fakt, že existuje „teorie sítí“, které jsou připisovány určité obecné charakteristiky a jejíž hlavní představitelé jsou zmiňovaní autoři. Nicméně koncept sociální sítě byl rozvinut v souvislosti s přístupem, který je označován jako analýza sociálních sítí (*social network analysis*) a který je tím, co tyto autory primárně spojuje. Ačkoli tento přístup pracuje s koncepty měření, které mají samozřejmě určitý teoretický základ, jedná se především o přístup metodologický, jehož aplikace je tak široká a různorodá, že lze stěží hovořit obecně o „teorii sítí“, která by vycházela z pozic racionální volby a jejímiž proponenty by byli zmiňovaní badatelé. Antropolog John Barnes, jemuž je připisováno autorství konceptu sociální sítě, v této souvislosti skepticky konstatoval, že „nic takového jako teorie sociálních sítí neexistuje a možná ani nikdy nebude“ („Social networks.“ *Addison-Wesley Module in Anthropology* 26. Reading, MA: Addison-Wesley 1974).

Za druhé, základní koncepty analýzy sociálních sítí, včetně samotného konceptu sociální sítě, byly formulovány v 50. a 60. letech na poli sociální antropologie v souvislosti s tzv. manchesterskou školou a rozvojem urbánní antropologie, tedy evidentně bez vlivu teorie racionální volby a krize důvěry v západní společnosti. Renesance analýzy sociálních sítí v sociologii v 70. letech 20. století je pak zmiňována v souvislosti s badatelskou činností matematika, teoretického fyzika a sociologa Harissona C. Whitea na Harvardu, který dodal síťové analýze pevné matematické základy a vychoval prakticky celou následující generaci badatelů, včetně zmiňovaného Marka Granovettera. Whiteův zájem o aplikaci matematických postupů strukturální analýzy v sociálních vědách byl přitom ovlivněn pražským rodákem Karlem W. Deutschem, na jehož přednášky o nacionalismu docházel během postgraduálního studia matematiky na Massachusettském technologickém institutu. Sám pak síťový přístup rozvíjel v souvislosti se strukturální analýzou příbuzenství a přímo navazoval na práci Clauda Lévi-Strausse a jeho spolupracovníka André Weila, jejichž algebraický model příbuzenství, jak uvádí Freeman (*The Development of Social Network Analysis*. Vancouver: Empirical Press 2004), obsahoval všechny náležitosti analýzy sociálních sítí. Lapidárně řečeno, geneze síťového přístupu, kterou naznačuje Keller, se zdá být falešnou stopou.

Za třetí, ačkoli Keller koncept sítě podrobuje tvrdé kritice a hovoří o „ideologii sítí“ v sociálních vědách, sám se bez tohoto konceptu paradoxně neobejde a jeho vlastní myšlenky jsou na této „ideologii“ vystavěny. Jsou totiž založeny na premise, že současná společnost mění svůj charakter a nastupuje „společnost sítí“, jejíž sociální organizace je založena na síťovém principu. Tuto premisu autor nekriticky přebírá již ve svých předchozích dílech.

Otázkou je, zda si to myslí i oni vybraní badatelé, které označuje za představitele

„teorie sítí“. Lze o tom pochybovat. Myšlenku „společnosti sítí“, jak sám uvádí jin-de Keller (*Dějiny klasické sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství 2004), zpopularizoval zejména španělský sociolog Manuel Castells (*The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell 1996). Ten však může být stěží považován za představitele síťové analýzy, neboť koncept sítě používá v jiném, metaforickém významu. Sítěmi má na mysli moderní *informační* sítě a nikoli *sociální* sítě, které, jak doslova říká, existují od počátku lidstva. Informační sítě jsou to, co mění charakter společnosti, včetně sítí sociálních.

Čistě z pohledu analýzy sociálních sítí nemůže být současná společnost o nic „síťovější“ než ta předchozí. Ačkoli totiž Keller tvrdí, že koncept sociální sítě je mnohoznačný, v kontextu síťové analýzy je zcela jednoznačný a označuje jakoukoli ohraničenou množinu dvou vazeb mezi dvěma a více aktéry. Z toho jednoduše vyplývá, že každá společnost ze své vlastní podstaty funguje na principu sítí. Jediné, co se může lišit, je struktura těchto sítí. V kontextu uvedeného se Kellerova teze o klientele coby pravzoru sociálních sítí zdá být absurdní.

Dalším sporným bodem je teze o „klubovém“ charakteru sociálního kapitálu v kapitole třetí. Keller se zde odvolává na Bourdieuho konceptualizaci a zastává pozici, že vlastníky sociálního kapitálu jsou pouze privilegované osoby, horní vrstvy společnosti. Za sociální kapitál dle něho nelze považovat všechny sociální vazby, neboť by tím došlo k zastření sociální nerovnosti. Nicméně právě tento aspekt Bourdieuho přístupu lze označit za jeho slabinu a on sám z této pozice ustoupil tím, že sociální kapitál později redefinoval jako „souhrn aktuálních nebo potencionálních zdrojů, které přináležejí jedinci či skupině skrze trvalou síť více či méně institucionalizovaných vztahů“ (*An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press 1992, s. 119). Není totiž důvodu se domnívat, že méně privilegované osoby nemo-

hou mít prospěch ze svých sociálních vazeb.

Uvedené výhrady nechtě nejsou chápány jako známka toho, že by se v případě Kellerovy knihy jednalo o nepovedený počin. Ba právě naopak, třebaže nemusí být nutně vyjádřen souhlas se vším, co je v knize uvedeno, jedná se bezpochyby o zajímavé a podnětné čtení. Čtenář může být zklaman snad jen tím, že kniha má tak trochu otevřený konec. Keller totiž nechává nezodpovězenou podstatnou otázku, proč rituály, které byly zdrojem důvěry v archaických a tradičních společnostech, neplní tuto funkci ve své moderní podobě.

Laco Toušek

Alena Křížková, Radka Dudová, Hana Hašková, Hana Maříková, Zuzana Uhde (eds.): *Práce a péče*

Praha, Sociologické nakladatelství 2009, 163 s.

V nakladatelství Slon v edici aktuální knižnice vyšla v roce 2008 kniha autorek oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., a jejich hostů s názvem *Práce a péče*. Jde o shrnutí témat z oblasti work-life-balance, péče o děti (i té otcovské), rodičovské „dovolené“ (uvozovky jsou záměrně a používají je i autorky textů) a ženy-matky na pracovním trhu. Publikace má dvě základní pozitiva: autorky (Radka Dudová, Hana Hašková, Hana Maříková, Alena Křížková, Marta Vohlídalová a Zuzana Uhde) jsou expertkami ve svých oblastech a jejich poznatky jsou založené na mnohaleté výzkumné a analytické práci, druhým je zajímavé zařazení do evropského kontextu, a to třemi texty hostů – úvodním, sociálně-politickým textem bývalého evropského komisaře pro sociální záležitosti Vladimíra Špidly, přehledovou srovnávací kapitolou Sylvy Höhne z VÚPSV, v.v.i., a článkem o otcovské péči a rodičovské ve Švédsku, které je často dáváno za vzor účinné